

דעת הרמב"ם על קדושת הלשון והכתב¹

- א. פירוש המשניות
  - ב. משנה תורה
  - ג. מורה הנבוכים
  - ד. תשובה
  1. לשון הרמב"ם בתשובה
  2. מבנה תשובת הרמב"ם
  3. תשובת הרמב"ם לאור כתביו האחרים
- סיכום

א. פירוש המשניות²

בהיות רבינו משה בן מימון כבן כ"ח, כתב בפירושו למסכת אבות³:

"ודע כי השירים המחוברים באיזו שפה שתהיה, אינם נבחנים אלא לפי ענייניהם... שאין הדיבור: אסור ומותר ורצוי ומרוחק ומצוה לאומרו - מחמת

- 1 המאמר נכתב בעקבות מאמרו של הרב ברוך אפרתי 'הכנסת כתב עברי לבית הכסא' שהתפרסם בגליון 'המעין' הקודם (תמוז תשס"ו [מו, ד] עמ' 46-37). מסקנתו היתה שהכנסת כתב עברי למקום מטונף (כגון בית הקסא ובית המרחץ) מותרת לכתחילה מצד הדין, אך יש מקום להחמיר בכך; בעקבות דבריו אתמקד בדבריי בבירור דעת הרמב"ם. בשולי הדברים אעיר על שני "פכים קטנים" במאמרו. הראשון: קביעת המחבר (שם עמ' 45) כי **"מנהג מקובל בימינו שלא להכניס לבית הכסא כתבים בשפה העברית"**, סותרת לכאורה את שהביא בהערה 24 בשם הרב יעקב אריאל שנהוג להכניס דברי דפוס לשירותים (ובכלל, קשה לבדוק בענין זה מהו 'מנהג ישראל'). השני: בהערה 12 מציין המחבר כי פסיקת השו"ע (או"ח סי' פה סע' ב) "דברים של חול מותר לאומרם שם בלשון הקודש", מתבססת על ההנחה כי דברי אביי לעניין מקום הטינופת נאמרו (וכ"פ רש"י, רמב"ם ועוד) "למרות שכתוב שם בסתמא שדברים של חול מותר לאומרן בלשון הקודש", ולכן אין פירוש זה מוכרח בפשט דברי אביי. ואכן, יש לציין כי נחלקו בכך ראשונים, על שו"ת ראב"י אב"ד (ירושלים תשכ"ב) סי' ו.
- 2 ישנם מקורות נוספים מהם ניתן ללמוד על יחסו של הרמב"ם אל הלשון העברית (כגון דבריו על חשיבות לימוד לשון הקודש בפיהמ"ש לאבות פ"ב מ"א), אך התמקדנו כאן במקורות הקשורים ישירות לשאלות ההלכתיות הנזכרות (וראה להלן הערה 9).
- 3 פ"א מ"ז [טז], מהדורת הר"י קאפח, עמ' רעג-רעד. פיהמ"ש נכתב בין השנים ד'תתקכ"א-ד'תתקכ"ח, ומשנה תורה בין השנים ד'תתק"ל-ד'תתקמ"ד לערך (ע"פ הקדמת ר"י קאפח למורה הנבוכים, עמ' 21).

השפה שהוא נאמר בה, אלא מחמת עניינו... אלא שיש לדעתי להוסיף⁴, אם היו שני פיוטים שיש להם עניין אחד, לעורר את התאוותנות... והוא מחלק הדיבור המרוחק... אחד עברי והשני ערבי או פרסי, הרי שמיעת העברי והדיבור בו יותר מרוחק לדעת התורה מחמת קדושת השפה, לפי שאין ראוי להשתמש בה אלא בעניינים נעלים".

הוא אומר, "מחמת קדושת השפה" ראוי להחמיר שלא לדבר בעברית אלא "בעניינים נעלים", אך אין זה איסור גמור, לדעת הרמב"ם⁵.

ב. משנה תורה

כחמש שנים מאוחר יותר (כבן ל"ג) קובע הרמב"ם בהלכות קריאת שמע (פ"ג הלכה ד-ה) את עיקר הדין כדברי אביי (שבת מ, ב; עבודה זרה מד, ב) "כל ענין שהוא מדברי קדש אסור לאומרו בבית המרחץ ובבית הכסא, ואפילו אמרו בלשון חול... דברים של חול - מותר לאמרו בלשון הקודש בבית הכסא", היינו: העיקר הוא תוכן הדברים, ואין השימוש בלשון הקודש הופך תוכן חול לקודש לאסור אמירתו במקום מטונף⁶.

ג. מורה הנבוכים

כעבור י"ז שנים (כבן חמישים) מבאר הרב במורה הנבוכים (ג, ח) מדוע כה חמורים הרהורי עבירה וניבול פה. המשתמש בדעה ובדיבור לענייני תאוות יין ובשרים, הרי הוא חוטא בנכבד ביותר בחלקיו, ומסתייע בטובה שהשפיע עליו יוצרו ובסגולה

4 בטור (אורח חיים סימן תקס) הובאה "תשובת שאלה" של הרמב"ם, לפיה "אפילו בפה אסור אף בלא משתה, ואין חילוק בין לשון עברי ולשון ערבי". ככל הנראה, הכוונה לתשובת הרמב"ם לארס צובה בענין זמר הישמעאלים ויינם (סימן כז במהדורת ר"י שילת, עמ' תכט). מכיוון שהרמב"ם מזכיר בתשובה זו כדברים ידועים את מה שכתב בסוף מורה נבוכים, משער ר"י שילת שתשובה זו נכתבה לאחר שנת ד' אלפים תתקנ"א, היינו לאחר שכתב את תשובתו שלהלן האוסרת רקימת פסוק על טלית. בתשובה זו מצטט רמב"ם קטע זה מפירוש המשנה, אך איננו מזכיר את התוספת בדבר החומרה שבזמר עברי, עקב קדושת השפה. לענ"ד, אין בכך ללמד שחזר בו מתוספת זו, אלא רק שלא ראה הכרח להזכירה באותה תשובה.

5 אף שמדובר במידת חסידות, ולא באיסור, די בכך להגדיל את חומרת שמיעת השיר שתוכנו מרוחק בשפה העברית, יותר מחומרת שמיעת שיר לועזי בעל תוכן זהה.

6 נראה שדבריו עולים בקנה אחד עם ראשית דבריו בפייהמ"ש. לפי סיום דבריו שם, שמחמת קדושת השפה אין ראוי להשתמש בה אלא בעניינים נעלים, היה נראה לומר כי מחמת קדושת השפה העברית, יש להחמיר ולנהוג כמידת החסידות שהביא המגן אברהם (סימן פ"ה ס"ק ב) על פי ספר חסידים (מהדורת ר"ר מרגליות סימן תתקצד) ולהימנע מדיבור בלשון הקודש בבית הכסא גם בענייני חול. אמנם, יתכן שניתן לחלק בין החומרות. ועיין להלן בהערה 28.

שנבדל בה מן הבהמה, בכדי למרוד במטיב ולהמרות ציוויו. **אגב** הסבר זה, נותן הרמב"ם טעם לפשר הכינוי "לשון הקודש" שד"ב בלשון העברית מימי התנאים⁷. אין כינוי זה סתם התנשאות⁸ מצדנו, מפני שייכותה לגוי קדוש, לישראל קדושים, אלא קדושתה של הלשון העברית ניכרת בכך שהיא נקיה ממילות גנאי. מקור זה אינו מקור הלכתי, אך יש הרואים בדברי אגדה אלו את התשתית הרעיונית לשיטתו ההלכתית, כפי שבאה לידי ביטוי ב"משנה תורה"⁹.

- 7 למשל, במסכת סוטה פ"ז מ"ב: "ואלו נאמרין בלשון הקדש". לצד שם זה, לשוננו נקראת בפי חז"ל גם "עברית" ו"אשורית". במקרא היא נקראת "שפת פנען" (ישעיה יט, יח) ו"יהודית" (כגון: ישעיה לו, יא).
- 8 ע"פ תרגום ר"י אלחריזי ("גאווה") ור"י קאפח ("התפארות") למילה הערבית "גילו". יש כתב יד הגורס "גלו", ועל פיו תירגם אבן תיבון "הגזמה, הפלגה". ואילו בתרגום החדש של מיכאל שוורץ העדיף את הנוסח "לגו": "דברים בטלים".
- 9 ר' ברוך אפרתי פתח את מאמרו במקור זה, וממנו הסיק כי "לשון הקודש נטולת קדושה עצמית, וכל קדושתה נובעת מנקיותה הרבה מן הדברים הנחותים". אכן, כך הובנו דברי הרמב"ם במורה ע"י ראשונים ואחרונים: מדברי רמב"ן (בפירושו לשמות ל, יג), ריטב"א (ספר הזכרון, פרשת כי תשא) ומהר"ל מפראג (נתיב הצניעות פרק ג') אשר השיגו על דבריו, נראה שהבינו שהרמב"ם שולל קדושה עצמית ללשון הקודש (גם חוקרי משנת הרמב"ם בימינו הציגו באופן זה את שיטתו: הרב פרופ' יצחק טברסקי במבוא למשנה תורה לרמב"ם [ירושלים, תשנ"א, עמ' 241; 244] כותב כי דברי מורה הנבוכים דוחים לחלוטין את הגישה המדגישה "את קדושתה המהותית של הלשון העברית ואת ייחודה המטה-פיסי ואת מעמדה הטרנסצנדנטאלי", וגם פרופ' יעקב לוינגר בספר 'הרמב"ם כפילוסוף וכפוסק' [ירושלים, תשנ"ב, עמ' 97] קושר בין דברי הרמב"ם במורה לבין דברי בהלכות ק"ש, שהכל הולך אחר התוכן. ברם, לענ"ד, אין זיקה הכרחית בין הדברים: מחד גיסא, דברי הרמב"ם המטעימים את הכינוי "לשון הקודש" באפיון של הלשון כנעדרת מלים בלתי קדושות, אינם דיון בפני עצמו בשאלת קדושת הלשון ומקורה, ועל כן יש להיזהר מ"לדרוש" בהם את מה שאין בהם. העובדה שהרמב"ם מדגיש את חשיבות היעדר המלים המגוננות אינה מלמודת שזה כל מה שיש לרמב"ם לומר על קדושת לשון הקודש, אלא הוא מציין את מה שנוגע לעניין המדובר בפרק זה במורה, כמבואר. יש לציין, כי הפרק מסתיים בהתנצלות על הסטייה הארוכה מהנושא; לפיכך, לא ייפלא שהרמב"ם לא הוסיף להרחיב ולהסביר - "אגב דאגב" - את מקור קדושת הלשון. מאידך גיסא, גם מפסק ההלכה במשנה תורה כדברי אב"י (כנ"ל) קשה להסיק מסקנות השקפתיות. האם מצאנו שרמב"ן, ריטב"א, רדב"א, או ה"חות יאיר" (או כל פוסק אחר המייחס קדושה לעצם הלשון) חולקים על כך שהלכה כאב"י? בנוסף, אם רוצים להסיק מהמורה שאין קדושה בעצם הלשון, כיצד ניישב זאת עם דבריו בפייהמ"ש על "קדושת השפה" (כנ"ל), ועם דבריו על קדושת הכתב האשורי בתשובה שלהלן? ואכן, בשונה מן הפרשנות הנ"ל, מיישב הראי"ה קוק את דברי רמב"ם בהערותיו על מורה נבוכים (אוצרות הראי"ה לר"מ צוריאל ח"ב עמ' 948 [המוסגר אינו מאת הרב]): "יש לשאול, מפני מה לא הונח [בלשון הקודש שם ראשון לאיבר המשגל ולצואה וכיו"ב] דוקא בענין זה, ולא קרה כן בשאר לשונות: וזה לנו [אות] שיש בו ענין אלוקי. ואולי לזה יכוין רבינו [וא"כ, רמב"ם אכן מסכים לדברי רמב"ן ומהר"ל הנ"ל], ושקטה מעליו תלויות החולקים עליו. ומה שהקשו שלפי זה היה [לקרוא] לו שם 'לשון טוהר' [או כפי שמציע רמב"ן 'לשון נקיה', יש ליישב: הרי קדושה נקראת] פרישה מעריות, וכן אמרו ז"ל: 'כל

בחדש תמוז, ד' אלפים תתקנ"א¹⁰, כשנתיים לאחר שסיים את חיבור המורה, השיב רבינו לשאלה בדבר טלית שרקמו בשוליה פסוק מפרשת ויאמר¹¹. הרמב"ם מנמק את התנגדותו הנחרצת למעשה זה בארבע טענות, אך רק שתי הראשונות מוגדרות על ידו כטעמים לאיסור רקימה זו¹². לאחר שמוסיף טענה שלישית נגד רקימת פסוק על טלית (עצם היותו חידוש "שלא היה כמותו בישראל"¹³), כותב הרמב"ם את טענתו האחרונה, כעין נספח, ובו עוסק ב"קדושת הכתב". נספח זה, אשר זכה ליתר פרסום, מצריך עיון: האם דבריו בנספח הם עיקר הדין - או מידת חסידות? בכדי לענות על שאלה זו, יש להתייחס לשלושה היבטים:

1. היבט לשוני - מהו סגנון לשונו של הרמב"ם: איסור גמור או מעשה שאינו רצוי?
2. הקשר התשובה - הבנת משפט זה במסגרת כל התשובה.
3. הקשר רחב יותר - הבנת תשובה זו לאור מכלול שיטת הרמב"ם.

1. לשון הרמב"ם בתשובה

תשובה זו נכתבה ע"י הרמב"ם בשפה הערבית, ותרגומים שונים יש למשפט זה. נפתח במהדורת הרב שילת¹⁴: 'וממה שראוי שתדעהו, שזה הכתב, רצוני לומר כתב אשורי¹⁵, הואיל וניתנה בו התורה, כמו שנתאמת, ובו נכתבו לוחות הברית - מגונה השימוש בו בזולת כתבי הקודש... ולזה העניין שינו האנדלוסיים [=אנשי ספרד המוסלמית] כתבם, ושמו לאותיות צורות אחרות, עד שנעשה ככתב אחר, כדי שיוכלו להשתמש בו בדברי חול".

- מקום שאתה מוצא גדר ערוה, אתה מוצא קדושה' [ויקרא רבה כד, ה']. עכ"ל.
- 10 הוא החודש שבו כתב את איגרת תחיית המתים (= א'תק"ב לשטרות).
  - 11 מהדורת רא"ח פריימן, סימן ה; מהדורת בלאו, סימן רסח; פאר הדור סימן ז; מהדורת ר"י שילת, תשובה כג.
  - 12 "ואיסורו לדעתנו משני טעמים: האחד מהם, שאין לכתוב מן התורה פסוקים פסוקים... והטעם השני, אשר בגללו אסור זה המעשה, והוא יתר חזק מן הראשון, הוא שמפקיר פסוקי תורה לידי זלזול, לפי ש... מותר להיכנס בטלית מצוייצת לבית הכסא ולדורסה ברגל ולהשתמש בה. ואיך נפקיר פסוקי התורה, שנכתבו בקדושה, שנכתבו מפי הגבורה, לאלו הטינופים והזלזולים? וזה ביזוי תורה בלי ספק!".
  - 13 מעין מה שכללו רז"ל (בבא מציעא פ"ו מ"ב) "כל המְשַׁנֶּה - ידו על התחתונה", ומעין מה שמפורסם בשם החת"ס ש"החדש - אסור מן התורה" (פרפרזה למשנה ערלה פ"ג מ"ט).
  - 14 איגרות הרמב"ם, מהדורת ר' יצחק שילת, מעלה אדומים, תשנ"ה³, תשובה כג, עמ' ת. תרגום דומה מופיע במהדורת י' בלאו, ירושלים, תשמ"ט³, סימן רסח, עמ' 513.
  - 15 היינו הכתב המרובע, המשמש כיום את סופרי הסת"ם (ולא כתב עברי "קדום", המכונה גם כתב דעץ/רעץ או כתב ליבונאה).

ב'פאר הדור'¹⁶ הניסוח תקיף מעט יותר: במקום "מגונה השימוש בו בזולת כתבי הקודש" - כתוב: "מגונה מאוד".

ואילו במהדורת רא"ח פריימן¹⁷ מובא ניסוח פסקני וחד משמעני: "...אסור להשתמש בו בזולת כתבי הקודש... ובגלל זה העניין שינו הספרדיים כתבם ונתנו לאותיות צורות אחרות, עד שנעשה כאילו כתב אחר, כדי שיהיה מותר להשתמש בו בדברי חול". תרגום זה, בלשון "איסור", עמד לפני כמה מהפוסקים המצטטים תשובה זו, והם הבינו שהרמב"ם אסר באיסור מוחלט להשתמש בכתב אשורי מלבד בכתבי הקודש¹⁸.

ברם, פוסקים אחרים מצטטים את הניסוח ה"עדין" יותר, בלשון גנאי. ניסוח זה מעט מעורפל: יתכן שגם הלשון "מגונה" מכוונת לאיסור גמור, אך ניתן גם להבין שזהו מעשה לא רצוי, אך אינו איסור ממש, דהיינו: מידת חסידות.

נראה שבכך נחלקו רבותינו בעלי השולחן ערוך: מרן (בבית יוסף) ורמ"א (בדרכי משה הארוך) מצטטים ביו"ד סימן רפג מתשובת הרמב"ם שהעתיק רבינו ירוחם, באותה לשון: "מגונה מאוד"¹⁹. אך בשולחן ערוך נפרדו דרכיהם: השו"ע פסק להלכה שאסורה רק רקימת פסוק בטלית, אך "שלא לכתוב דברים של חול בכתב אשורית" - אסור ממידת חסידות בלבד, ולכן לא הביא זאת בשו"ע²⁰. אך הרמ"א סובר שהדבר אסור מדינא, ולכן פסק זאת להלכה בלשון איסור בהגהתו לשו"ע (יו"ד רפד, ב): "ויש אומרים דאין לכתוב דברים של חול בכתב אשורית שכותבין בו התורה"²¹.

16 מהדורת ר' דוד יוסף, מכון ירושלים, תשנ"ד², סימן ג, עמ' יז. המהדיר הלך כאן אחר תרגומו של ר' מרדכי תמה במהדורת שו"ת הרמב"ם - פאר הדור (אמסטרדם, תקכ"ה).

17 תשובות הרמב"ם, מהדורת רא"ח פריימן, ירושלים, תרצ"ד, סימן ה.

18 למשל, שו"ת מהר"ם אלשקר סימן עד; שו"ת טוב עין סימן יח, כה.

19 "ומן הראוי שתדע כי כתב אשורי, כיון שניתנה בו תורה, ונכתבו בו לוחות הברית - הוא **מגונה מאד** להשתמש בו רק בכתבי הקודש, ועל כן שינו הספרדיים כתיבתם ושמו אותותם אותות אחרות, עד שנעשה הכתב ככתב אחר, **להתיר להשתמש בו בדברי חול**".

20 כן כתב הגר"מ פיינשטיין (אגרות משה, חלק יו"ד ג סימן קכ): "וכיון שאין זה ענין איסור, דהרי הרמב"ם עצמו לא הזכיר זה בחיבורו, והשו"ע אף שהביא זה בבית יוסף לא הזכיר זה בשולחן ערוך כלל, לכן יש לסמוך למעשה להתיר לכתוב כתובה אף בכתב אשורית... אבל בזה יש מקום להחמיר... ולא בלשון איסור". עכ"ד. וכן כתב רבי כלפון משה הכהן, מחכמי ג'רבה במאה הקודמת (שו"ת שואל ונשאל, חלק ה, יו"ד סימן קכד): "וראיתי למרן ז"ל בש"ע יו"ד סימן רפ"ב ס"ד שכתב דאסור לרקום פסוקים בטלית ע"ש. ומדלא השמיענו רבותא טפי דאסור לרקום אותיות אשוריות בטלית, נראה קצת דלא קאסר אלא פסוקים. גם לשונו ז"ל מורה דהיינו לכתחילה, אך אם כבר רקם אין בהם דין קדושה, דאלת"ה הי"ל ללמדנו רבותא טפי בדיעבד דאם רקם אסור למוחקם. גם מדברי הרמב"ם ז"ל **שהזכיר מרן בב"י שם נראה דאין כאן איסור ממש רק מדרך המוסר וקדושה ולכן כתב שם לשון גנאי**. ומה שסיים שם בכתב אחר **להתיר** להשתמש בו בדברי חול. פשוט דכוונתו דכה"ג גם **גנאי ליכא**. ואם היה איסור בדבר היה מזכיר דברי הש"ס בזה..."

21 שמא בדרך דומה ניתן להסביר את מחלוקת הרמ"א והשו"ע בעניין דיבור בבית הכסא (ראה מה שכתב על כך ר' ברוך אפרתי במאמרו בהערה 14). יתכן שהשו"ע הקל, מפני

מכיוון שלצורך הבנת דעת הרמב"ם כאן דרושה הבנה בשפה הערבית, הפנית שאלה זו למומחה בעניין תרגום כתביו הערביים של הרמב"ם, הרב יצחק שילת. הוא ענה לי, כי במקור הערבי מופיע הביטוי שמופיע גם בפירוש המשנה לאבות (הנ"ל), שאבן תיבון תרגמו "המאוס"²², והוא מובחן שם מ"האסור", והכוונה שהוא אינו בגדר של איסור דאורייתא או דרבנן, אלא בגדר של דבר שראוי להתרחק ממנו²³. העובדה שפוסקים אחדים הביאו את הדבר בלשון איסור אינה צריכה להתמיה, כי כך דרכם של עניינים מסוג זה, שבדרך גלגולם בספרות ההלכתית משתנה לפעמים לשונם, וכיון שהרמב"ם כתב שנמנעו מלעשות כן, וסבר שאכן יש להימנע מלעשות כן, הפך הדבר ל"אסור לעשות כן", בדרך ה"הקלה בלשון". מבירור המשמעות המדויקת של לשון הרמב"ם בערבית²⁴, נעבור לבחינת ההקשר של הדברים.

2. מבנה תשובת הרמב"ם

נבחן עתה את שתי האפשרויות להבנת דעת הרמב"ם, לאור כלל דבריו בתשובה. כאמור, הרמב"ם מפרט **ארבע** טענות נגד רקימת פסוק בטלית, שהאחרונה שבהן היא בעיית השימוש בכתב האשורי שלא בכתבי הקודש, מפאת קדושת הכתב. אם אכן מדובר באיסור גמור, לדעת הרמב"ם, לא היה לו לומר שאיסור רקימת פסוק בטלית נובע "משני טעמים" בלבד, אלא **משלושה** טעמים! ברם, אם מדובר במידת חסידות, הדבר מובן: **החומרה** שלא להשתמש בכתב אשורי חוץ מאשר בכתבי

שהבין שדברי הרמב"ם בהלכות דעות (פ"ה ה"ו): "צניעות גדולה נוהגין תלמידי חכמים בעצמם... ולא ידבר כשהוא נפנה, אפילו לצורך גדול" - אינם מדינא, אלא הנהגות הראויות לתלמידי חכמים ולפנים משורת הדין. ברם, הרמ"א הבין שמדובר בהלכה מחייבת לכל אדם, ולכן כתב (או"ח ג, ב): "ולא ילכו שני אנשים ביחד, גם לא ידבר שם" (ואגב, גם בעניין יחסו של הרמ"א ללשון הקודש קיצר מחבר המאמר (עמ' 37-38) "במקום שאמרו להאריך", ורק נציין לדברי הרמ"א בהגהתו לשו"ע אה"ע קכו, א, ובאו"ח סימן שז בהגהתו לסעיף טז, ובדרכי משה סק"ח; וראה מה שהשיג עליו היעב"ץ שם במור וקציעה).

22

כיוצא בו העיר י' בלאו במהדורתו, כי שורש 'כרה' בערבית משמעו מגונה ואינו רצוי, אך אינו בגדר אסור (סימן רסת, עמ' 513, הערה 17).

23

השוה לאזהרת מהדיר תשובות הרמב"ם, ר' דוד יוסף (עמ' 13 במבוא למהדורתו הנ"ל בהערה 16): "אין ספק שיש להתייחס בזהירות רבה לנוסח התשובות, ואין לדייק מלשון התשובות ולהוציא מכך מסקנות להלכה, או לביאור דעתו של רבינו, כפי שמדייקים ומוציאים מסקנות להלכה מספרו הגדול של רבינו 'משנה תורה' (עיי' ב"ד מלאכי, כללי הרמב"ם, אות ג). אלא יש להתייחס בצורה כוללת למסקנת ההלכה של רבינו בתשובה, ולראיות ולנימוקים שמביא לפסק ההלכה, כי אינה דומה לשונו של רבינו בעצמו, ללשון התרגום".

24

הקודש, אינה יכולה **לאסור** כתיבה זו שלא בכתבי הקודש (=רקימת פסוק על טלית²⁵), שכן כל אדם רשאי לבחור איזו חומרה 'לאמץ' ואיזו לא. אך כ"סניף", כטיעון נלווה, בוודאי ראוי טעם זה להצטרף לחיזוק הדחייה המוחלטת של רקימת פסוקים על טליתות.

3. תשובת הרמב"ם לאור כתביו האחרים

משלושת המקורות הראשונים (היינו: פירוש המשניות, משנה תורה ומורה הנבוכים) עולה כי לדעת הרמב"ם אין קדושה עצמית ללשון הקודש, והכל הולך אחר התוכן. מנגד עומדת תשובת הרמב"ם, המדברת על קדושת הכתב האשורי ("מכתב א-להים", כלשון הר"י מיגאש), והחשש לזלזל בו. כיצד עולים הדברים בקנה אחד? אם יש קדושה בשפה גם כשהתוכן הוא חולין, הכיצד התיר במשנה תורה לדבר דברי חול בלשון קודש במקום מטונף? וכן, למה לא נזכר במשנה תורה איסור כתיבת דברי חולין בכתב אשורי, או איסור הכנסת כתב כזה למקום מטונף?

היה ניתן להציע שבגיל נ"ג חזר בו הרמב"ם²⁶, וסבר שעצם לשון הקודש והאותיות העבריות קדושות, על כל המשתמע מכך מבחינה הלכתית, אך משום מה לא תיקן את פסק ההלכה במשנה תורה²⁷, או עכ"פ לא הגיע לידינו תיקון זה. כמובן, שמוטב ליישב את דעת הרמב"ם בלא לחדש שהוא שינה את דעתו.

נראה כי אם כוונת הרמב"ם בנספח לתשובתו היתה למידת חסידות בלבד, אין תימה שאין זכר לחומרה זו ב"משנה תורה", שכן הרמב"ם נמנע מלהביא שם חומרות²⁸. הבנה זו מתיישבת גם עם דבריו בפירוש המשניות. אם מצאנו שם, כי "קדושת השפה" היא סיבה לכך **"שאיין ראוי** להשתמש בה אלא בעניינים נעלים" (אף שמעיקר הדין הכל הולך אחר התוכן, והיחס לשירים תלוי בתוכנם ובעניינם ולא בשפתם), מה יותר פשוט מלומר שזהו בדיוק מה שכתב בתשובה: הקדושה שבכתב האשורי היא סיבה לכך **"שאיין ראוי** להשתמש בו אלא בעניינים נעלים וקדושים, אף

25 אגב, לפי הבנה זו, בכל כתיבה שאינה "כתבי קודש", אין ראוי להשתמש בכתב האשורי. לא רק דברי חולין (כולל גט, כתובה, הזמנות לאירועים) בכלל חומרה זו, אלא אף בפסוק הרקום על טלית (ונראה שהוא הדין בכל "אומנות יודאיקה") - ראוי להימנע משימוש "בכתב אשורי כספר תורה" (וראה מה שהרחיב ר"ב אפרתי בשאלה על איזה כתב בדיוק מדובר כאן).

26 ומי שסבור שרמב"ם הפך מפילוסוף למקובל באחרית ימיו (ראה מה שציין ר"ב אפרתי בהערה 5, יוכל להסתייע בהצעה זו. אמנם, לפי הצעה זו, צריך לדחוק ולומר שרמב"ם שינה את דעתו פעמיים, שהרי כבר בצעירותו ייחס קדושה לעצם השפה העברית ב"המה"ש! והדברים רחוקים.

27 אע"פ שבהלכות רבות חזר בו מדעתו ותיקן בספריו.

28 ראה דברי הגר"מ פיינשטיין (לעיל הערה 20): "וכיון שאין זה ענין איסור, דהרי הרמב"ם עצמו לא הזכיר זה בחיבורו".

שמעיקר הדין הכל הולך אחר התוכן, וכפי ששמע מפסקו במשנה תורה (בין בדיבור ובין בכתב) דומני כי הסבר זה מיישב את דברי הרמב"ם בתשובה עם כל מה שכתב בנושא.

באופן זה ניתן גם להקחות במעט את קושיות הרשב"ץ שלהלן על הרמב"ם. הרשב"ץ הבין (שלא כפי שהצענו) שדברי הרמב"ם בתשובה נאמרו כאיסור מעיקר הדין, ולפיכך מקשה (שו"ת תשב"ץ, ח"א סי' ה):

"ומה שכתבת משם תשובת הרמב"ם ז"ל שאין לכתוב הגט בכתב אשורית - תמיהא לי מלתא. והטעם שנתן ז"ל, דהיאך נשתמש בזה מכתב א-להים ונזמן אותו לבזיון - אינו טעם נכון. וכי מה קדושה יש בכתובה? **אין הקדושה אלא בדברים הנכתבים**²⁹, ולא בכתובה עצמה! שהרי לשון הקודש יש לו יותר קדושה מכתובה אשורית, ושמו מוכיח עליו, שנקרא לשון הקודש, ואפילו הכי אמרינן במסכת שבת לענין בית המרחץ: דברים של חול - מותר לאמרן בלשון הקודש. כדאיתא בפרק כירה (מא, א) וא"כ, מנין לנו להחמיר לכתוב דברים של חול בכתב אשורי?! ועוד נראה שכל כתיבתם של ראשונים לא היתה אלא בכתב אשורי, ומשום הכי הוה משרטט מר זוטרא לקראי דכתיבי בגט חליצה כדאיתא בפרק מצות חליצה (קו, ב), שאם לא היה כתב אשורי - לא היה צריך לשרטט. וכן דעת הרמב"ן ז"ל והרב רבינו יונה ז"ל שאין צריך לשרטט אלא כשכותב כתיבה אשורית, ולא היו נזהרין מזה מפני קדושת הכתיבה, שלא תהא הכתיבה יותר חמורה מהפסוקים עצמם הנכתבין בו. וגם השם היו כותבים בשטרות... כשראו בי"ד שאדם נוטל שטרו כשהוא פרוע וזורק לאור או לאשפה התקינו שלא יכתוב שם בשטרות. ודוקא מפני השם, אבל מפני הכתב - לא היו נזהרין מזה לעולם, שאם היו נזהרין מזה, היאך היו מקילין לכתוב השם! וגם כשהתקינו שלא לכתוב, לא סלקו אלא כתיבת השם, אבל הכתיבה עצמה לא חששו לה ולא התקינו בה כלום, שהרי אין בה משום קדושה".

ר' ברוך אפרתי ציטט (בעמ' 37) מתשובת הרמב"ם את הנספח בזה הלשון: "מגונה להשתמש בכתב האשורי לצורכי חולין, והסיק מתשובה זו (בעמ' 42) ש"עצם הכתב האשורי קדוש", ושמובר באיסור מוחלט (בדומה להבנת הרמ"א, כנ"ל). אך כיצד ניישב איסור זה, הנובע מייחוס קדושה עצמית לכתב העברי, עם כל מה שכתב הרמב"ם עד לתשובה זו?
מחבר המאמר מיישב את הסתירה ברמב"ם ע"י חילוק בין כתב לדיבור, וזו לשונו (בעמ' 39):

29 הוה לדברי הרמב"ם בפיהמ"ש: "השירים המחוברים באיזו שפה שתהיה, אינם נבחנו אלא לפי עניניהם... שאין הדיבור: אסור ומותר ורצוי ומרוחק ומצוה לאומרו - מחמת השפה שהוא נאמר בה, אלא מחמת ענינו".

הרמב"ם תלה קדושה בכתב יותר מאשר בלשון, שהרי כתב שקדושתו של הכתב אינה נפעלת משפתו הנקיה (כקדושת הלשון, לשיטתו) כי אם מהעובדה שבו ניתנה התורה.

לענ"ד, קשה לחלק בין כתב לדיבור מחמת הטעמים האלה:

- א. לא מסתבר לחלק בין כתב ללשון³⁰. אם עצם הכתב האשורי קדוש כי בו ניתנה תורה, אזי גם עצם הלשון צריכה להיות קדושה, כי התורה ניתנה בלשון העברית³¹.
- ב. אם כבר מחלקים, יש סברא להחמיר דווקא בדיבור יותר מאשר בכתב, כדברי הרשב"ץ הנ"ל.
- ג. מוטב להשתמש בחילוק שהרמב"ם עצמו כתב (בפיהמ"ש) - חילוק בין עיקר הדין לבין חומרה - ולא לחלק חילוק חדש.

סיכום

נראה כי גם לדעת הרמב"ם, הכתב העברי והלשון העברית "קדושים" (ודעות שונות נאמרו בסיבת הקדושה ובמקורה), אלא שאין לקדושה זו ביטוי הלכה למעשה מעיקר הדין. אמנם, מידת חסידות היא, לדעת הרמב"ם, להתחשב בקדושה זו, ולכן ציין כי ראוי ליעד את לשון הקודש לתחום הקודש (פיהמ"ש). וכך גם לגבי הכתב העברי, התבטא הרמב"ם בתשובה נגד שימוש בו לדברי חולין. ברם, אין לראות כאן לא דין ולא איסור, אבל יש כאן חומרה ומידת חסידות ולפנים משורת הדין. מהבנה זו יוצא שכמו שאין מחלוקת על קדושת הכתב, אלא רק על סיבת קדושתו - כך גם אין מחלוקת על קדושת הלשון, אלא רק על סיבת קדושתה.

30 וכן כתב בפשטות ערוה"ש (יו"ד סימן רפג סעיף יד), שהטעם שלא נהגו להחמיר בכתיבת דברי חול בכתב אשורי, הוא ע"פ מה שאמרו חז"ל "דברים של חול - מותר לאומרם בלשון הקודש" (מימרא דאביי הנ"ל), "וממילא דהוא הדין בכתב אשורית". וראה שם בסימן רפד סעיף ח שסברת המחמירים היא ש"בכתב אינו דומה לבעל פה, שהרי הרבה סודות התורה תלויין בתמונת האותיות, כמו שהאריכו חכמי הקבלה... ואשרי חלק המדפיס כשיזהר בזה ושכרו הרבה מאד בזה ובבא". היינו כדברי הרדב"ז והמקובלים שהביא ר' ברוך אפרת, אך מכיוון שסברא זו אינה מתיישבת עם דעת הרמב"ם - אין לחלק ולהחמיר בכתב.

31 וזהו הטעם שכתב הרמב"ן, ולא הרמב"ם. יש לזכור כי גם הרמב"ם הזכיר במפורש את קדושת השפה (פיהמ"ש לעיל).